

Nya sätt att se på
och tolka landskap.
Dejarp på Bjäre-
halvön vid olika
tidpunkter med
HLC – Historic
Landscape
Characterization –
och genom
kameran.
Se artikel sid 6!

KULTURMILJÖ HALLAND

UTSKRIFT ges ut av Stiftelsen Hallands läns museer, Kulturmiljö Halland.

Detta är nr 8 i en löpande serie.

Postadress Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad

Telefon 035-19 26 00 Fax 035-19 26 26 e-post kansli@kulturmiljohalland.se

Redaktör Erik Rosengren

Engelsk språkgranskning Alan Crozier

Grafisk formgivning och omslag Hans Helander

Tryck Fälth & Hässler, Värnamo, oktober 2006

© 2006 Kulturmiljö Halland och respektive författare.

Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

ISSN 1102-7290

4	Redaktionellt <i>Erik Rosengren</i>
6	Landscape as Heritage; The Bjäre peninsula <i>Jenny Nord</i>
28	Mannen som hade fel men gjorde rätt <i>Tore Artelius</i>
48	Neolitikum i Halland – en forskningsöversikt <i>Magnus Svensson</i>
96	Neolitiskt gravskick med exempel från Halland <i>Magnus Svensson</i>
130	Lugnarohögen – en grav med dubbel historia <i>Per Wranning</i>
172	Vem ligger begravd i stensättningen vid Nyarpssjön? <i>Christina Toreld</i>
182	Järnåldersdösar i Finnveden <i>Lennart Carlie</i>

Lennart Carlie är verksam som arkeolog vid Kulturmiljö Halland.

Abstract

Iron Age dolmens in Finnveden

The Iron Age dolmen is a type of grave that occurs exclusively in eastern Halland and western Småland. In form it consists of three upright slabs, on top of which a larger slab was placed as a capstone. At present there are not many dolmens left. The cemetery mostly consists of single slabs which have been interpreted as remains of destroyed dolmens. Excavations of the Bedjarör cemetery on the shore of Lake Unnen show that Iron Age dolmens were far more complex than previously assumed.

Järnåldersdösar i Finnveden

Inledning

INOM ARKEOLOGIN FÖREKOMMER många exempel på det oförklarliga där de lämningar eller fynd som blottläggs inte har några jämförbara paralleller. För halländskt vidkommande är ett av forntidens mest oförklarliga fenomen en gravform som endast förekommer i den östra delen av länet samt i västra Småland, dvs. området som i dagligt tal benämns som Finnveden. Anläggningen består av tre kantställda hällar och ovanpå dessa, en takhäll. Formen för associationerna till de neolitiska dösarna vilket då renderat dem namnet järnåldersdös.

På grund av det ringa antalet men också den synnerligen lokala spridningen har järnåldersdösen varit omdiskuterad utifrån flera olika aspekter där framför allt dess datering ställde till stora problem i arkeologins barndom. Herman Hofberg beskriver dösarna i sitt arbete om Hallands fornlämningar och minnesmärken från år 1876. I texten låter han påskina att de utgör lämningar efter ”stenåldersfolkets begravningsskick” (Ibid., s. 52). Oscar Almgren nämner i förbifarten gravtypen i sitt arbete om Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden där han bland annat skriver ”Det är mycket osäkert, om vi hit (till stenkammargravarna från neolitisk tid) få räkna några små dösliknande, av tunna hällar byggda stenkammare, som finnas tillsammans med en mängd andra fornlämningar i Fröböke i Breareds socken, öst-erut från Halmstad uppåt Smålandsgränsen. I en av dem lär en glasperla från järnåldern vara funnen, och även läget talar för en yngre tid” (Ibid. 1923:110). Almgrens

yttrande visar att man knappt 50 år efter Hofbergs beskrivning har skrinlagt den neolitiska dateringen och placerat dösarna i deras rätta tidsperiod, dvs. järnåldern. Däremellan hade visserligen Montelius avskrivit den neolitiska dateringen men samtidigt poängterat att man inte hade någon säker tidfastelse, bara att den bör vara yngre (Ibid. 1885-87:37).

År 1918 inkom Knut Kjellmark med ett meddelande till Statens Historiska Museum att han under en resa i Småland lagt märke till några "stendösar" vid Bölminge Bäckagård i Nöttja socken. Han lät flyktigt undersöka några av dem utan att få ytterligare klarhet i gravarnas datering men resultatet blev att T. J. Arne samma år lät göra en mer omfattande undersökning på plats. Resultaten från denna undersökning kunde nu för första gången ge en klar bild av vad dösarna verkligen representerade. I ett par av dösarna fann han såväl brända ben som gravgåvor vilka visar på att de var gravar och att de blivit uppförda under romersk järnålder (Arne, 1919).

På 1930-talet undersökte Claes Claesson bland annat en dös i Tofteryd socken i Småland. Dösen var uppförd i norra kanten av en 2,5 meter stor stensättning. Mellan de tre kantställda hållarna fann han små oornrade keramikskärvor samt brända ben och träkol.

Samtliga dessa tidiga undersökningar har varit koncentrerade till själva kammaren medan man helt ignorerat den kringliggande ytan. Vid en undersökning strax söder om Jönköping visar resultaten att den enkla lilla stenkistan eller kammaren har varit mer komplex än vad man tidigare anat. Resultaten visar vid undersökningen i Byarum att de enskilda dösarna har varit omgärdade av en enkel, ofylld stensättning vars avgränsningar inte kunnat skönjas ovan mark (Nordman, 1997).

Järnåldersdösen som konstruktion

Att man i äldre tider placerade järnåldersdösen och dess härkomst till neolitikum är inte alltför långsökt då själva grundkonstruktionen är den samma för båda gravtyperna. Såväl för den neolitiska dösen som för järnåldersdösen förekommer en mer eller mindre innesluten kammare som täckts med en takhäll. Till skillnad från den megalitiska dösen har däremot järnåldersdösen aldrig varit omsluten av någon hög. Därutöver är järnåldersdösen betydligt mindre än dess tidiga föregångare och oftast omfattar den inneslutna ytan inte mycket mer än en kvadratmeter medan höjden kan variera från några decimeter till strax över en meter. Kammaren har alltid varit omgärdad av tre kantställda hållar och placerade så att de antingen bildar en rektangel eller en kvadrat. I görligaste mån har man eftersträvat flata hållar som byggnadsmaterial där tjockleken på såväl tak- som kanthällar varierar mellan 0,2 till 0,4

meter. Men det finns också exempel på att man använt sig av betydligt större och mer oformliga klumpstenar.

Bland de helt intakta gravarna står det klart att man huvudsakligen eftersträvat en något så när enhetlig placering av dösarna med ingången eller den öppna sidan placerad mer eller mindre åt söder (Nordman, 1997: 125). På Vrenningegravfältet är däremot öppningen riktad mot norr men här kan mycket väl den mänskliga faktorn ha varit helt avgörande. När gravfältet restaurerades kring mitten av 1920-talet fanns det endast två stenar kvar på ursprunglig plats, de båda sidohällarna. Enligt uppgift från lokalbefolkningen skulle de två andra hållarna ligga i en bro ett par hundra meter från gravfältet. Efter att ha granskat de stenar som fanns i bron tyckte man sig kunna urskilja två stycken som borde ha ingått i dösen. När dessa återfördes till sin ursprungliga plats kan det ha skett en förväxling och gavelhällen placerats i "fel" ända av monumentet med öppningen riktad mot en intilliggande treudd (fig. 1).

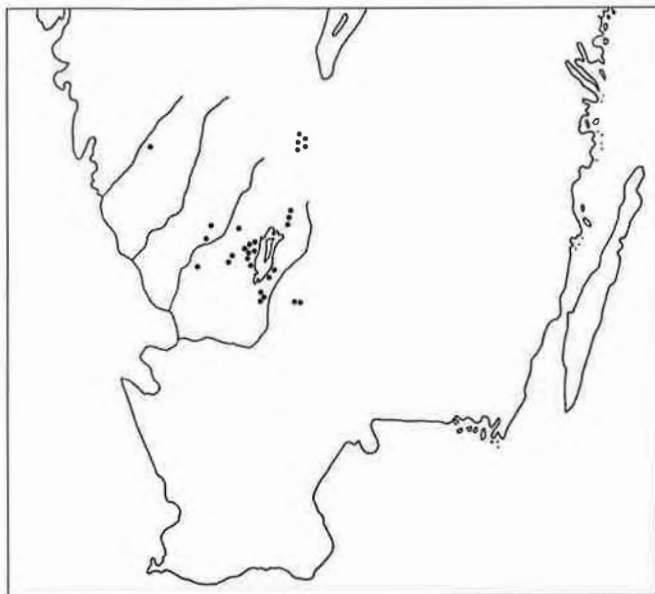
Fig. 1. Den restaurerade järnåldersdösen på Vrenningegravfältet kan illustrera gravarnas ursprungliga form och utseende. Foto: L. Carlie

Fig. 1. The restored Iron Age dolmen at the Vrenninge cemetery serves as an illustration of the original form and appearance of the graves. Photo: L. Carlie

I dagsläget finns uppgifter om 111 järnåldersdösar fördelade på 33 lokaler (Burstrom, 1991:76). Den största koncentrationen finner man i Södra Unnaryds socken i den östligaste delen av Halland där de uppträder runt sjön Unnen men också utmed Bolmens västra stränder. Sammanlagt finns här 44 dösar (fig. 2). Repertoaren sträcker sig från den solitära dösen till gravfältet "Bedjarör" med dess 20-tal dösar. Bedjarör skall i detta sammanhang snarare ses som ett undantag när det gäller antalet dösar utan vanligtvis rör det sig en eller ett par exemplar på de enskilda lokalerna. Likväl kan gravfältet stå som exempel för den problematik som kretsar kring järnåldersdösen och dess konstruktion. Enligt den senaste fornminnesinventeringen skall där bland annat finnas 20 dösar samt 20 resta hållar och 15 liggande. Ingen av dösarna har kvar själva takhällen utan vad som återstår är en eller flera kanthällar.

Fig. 2. Utbredningen av järnåldersdösar i Sverige. Som framgår av kartan är det egentliga kärnområdet trakterna kring sjön Bolmen. Illustration: M. Bülow Björk

Fig. 2. The distribution of Iron Age dolmens in Sweden. As the map shows, the core area is around Lake Bolmen. Illustration: M. Bülow Björk

Endast sju av dösarna har samtliga tre hällar i behåll medan resterande 13 består av antingen en eller två hällar. Så låter åtminstone utsagorna i Riksantikvarieämbetets beskrivning från 1985 men de stämmer illa överens med dagens verklighet. Vid ett besök en varm sommardag år 2004, då jag även fick nöjet att guida en tysk familj över gravfältet, hade beståndet decimerats betydligt. Av 20-talet dösar existerar i realiteten endast fyra konstruktioner där antalet resta hällar omfattar två eller tre stående stenar. Lite här och var sticker det upp små stenar som mycket väl kan vara toppen på kullfallna hällar men de står inte i paritet med förhållandet för tjugo år sedan. Däremot kan man inom hela gravfältet skönja en uppsjö med flata hällar som ligger platt på marken och som mycket väl kan vara delar av helt kollapsade dösar, dock inte i den omfattning som beskrivs i inventeringsböckerna.

Samma iakttagelse gäller för gravfältet vid Övregård, strax öster om Torup. Bland alla rösen, stensättningar, domarringar och treuddar skall det även finnas fem järnåldersdösar vars kvarvarande hällar varierar från en till tre stycken. Liksom vid Bedjarör har beståndet i dagsläget minskat radikalt då det i realiteten inte går att skåda en enda komplett dös ovan mark. Däremot finns ett flertal mer eller mindre uppresta hällar som kan utgöra de spridda resterna efter dösar men påståendet får låta vara osagt. Det enda som finns kvar är en dös vars kant- och gavelhällar är helt nedsänkta i marken men anläggningen har erhållit ett frågetecken i beskrivningen då den inte följer samma mönster som övriga lämningar. Så frågan som aktualiseras är hur man skall tolka denna diskrepans? Är det en fortsättning av människans

successiva bortplockande av resta stenar på gravfält som var fallet under 1800-talet (Carlie, 1993) eller är resultatet helt enkelt en tolkningsfråga där man haft en alltför enahanda syn på vad de resta hällarna representerar?

Bland de lämningar som har samtliga kanthällar i behåll finns kanske inte mycket att orda vidare om. Däremot bör man ställa sig frågande till tolkningen av resterande "dösar" då det varken finns något som bekräftar eller dementerar deras existens. Är det nödvändigt att samtliga resta hällar måste representera den traditionella dösen eller kan det vara så att de istället utgör enskilda gravmonument? Det vill säga att vi står inför ytterligare en typ av gravkonstruktion. Frågan är berättigad då även äldre uppgifter låter påskina att flera av de gravmonument som vi idag benämner som järnåldersdösar så långt tillbaka som vid mitten av 1700-talet endast bestod av två parallellt ställda hällar. Bland annat visar Richardson via ett kopparskick (fig. 3) att dösen på Vrenningegravfältet då bestod av två hällar (Richardson, 1987:190. Tab. XXIII. Nr 1). Kanske är det så att restaureringen av gravfältet, som beskrevs tidigare, är ett rent falsarium och att det i realiteten aldrig har funnits mer än två resta hällar. För som det låter i arkivhandlingar fick man veta att två större hällar "för åtskilliga år sedan" förts bort. Tidsspannet mellan restaureringen och Richardsons kopparskick är cirka 170 år och frågan är om man överhuvudtaget har en hågkommelse som sträcker sig över så pass lång tid. Vem vet? Likaså beskriver lantmätaren Jonas Allvin fornlämningsbeståndet i Västbo härad kring mitten av 1800-talet där han bland annat har utförliga redogörelser av gravfälten i Södra Unnaryds socken. Från Slätteryd konstaterar han att det förutom ett större röse även förekommer 19 "bautastenar, reste dels enskilt och dels parvis..." (Allvin, 1937:90).

I Riksantikvarieämbetets fornminnesregister har man tolkat de resta hällarna som lämningar efter åtta järnåldersdösar samt tre resta hällar, trots att det inte föreligger någon väsentlig skillnad av hur gravfältet tedde sig vid mitten av 1800-talet och hur det gestaltar sig idag. Lite längre fram i Allvins publikation gör han gällande att det vid Lunnabacken förekommer åtskilliga resta stenar av vilka "sommiga äro enkla, somliga dubbla, stående intill hvarandra i vinkel, eller i form af ett till hälften viket kort. Någon gång äro också trenne hopsatte, så, att om en takhäll tillades, de skulle bilda en liten grotta." (Ibid, s. 88). Av Allvins beskrivningar står det klart att bevarade takhällar tycks ha varit en unik företeelse redan vid mitten av 1800-talet. Visserligen bör man inte negligera tolkningen av att två parallellt placerade hällar kan utgöra resterna efter dösar men samtidigt måste man ha i minnet att den sten som saknas är gavelhällen vilken trots allt är den häll som krävs för att skapa en innesluten kammare.

Från en undersökning vid Byarum i Småland har man gjort nya iakttagelser kring dösarna och dess konstruktion. Här framgår att samtliga fyra undersökta dösar har varit kringgårdade av flacka kantkedjor bestående av ett lager sten. Ingen av dessa kantkedjor var synlig ovan mark utan uppdagades först när man banat av humuslagret. Innanför stenarna men utanför själva dösen fann man också separata gravgömmor. Tillika var vissa av de egentliga dösarna helt nedgrävda och påminde närmast om bronsålderns karaktäristiska stenkistor, om än i betydligt större format.

Denna nyvunna kunskap är kanske också anledningen till att man valt att sätta ett frågetecken kring den nedsänkta dösen vid Övregård. När inventeringen ägde rum i denna del av Halland var fortfarande fenomenet ett okänt begrepp tillika med att konstruktionen skilde sig allt för mycket från de traditionella lämningarna.

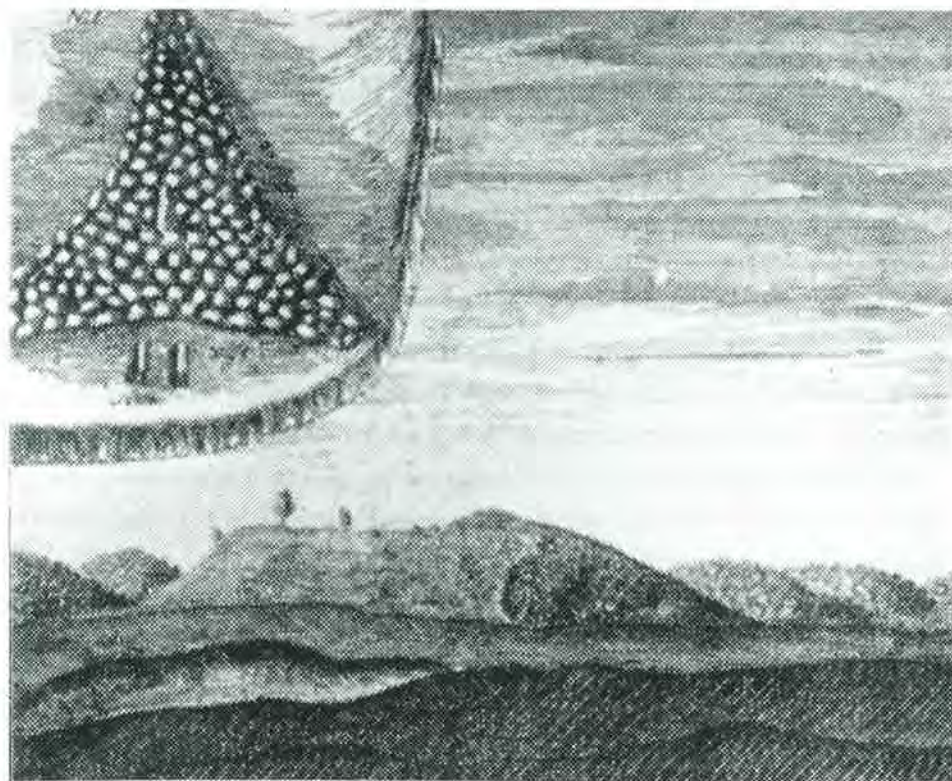

Fig. 3. Uppe till vänster finns den tidigaste avbildningen av järnåldersdösen vid Vrenningegravfältet. Redan vid mitten av 1700-talet fanns endast sidhällarna kvar medan tak- och gavelhäll lyste med sin frånvaro. Ur: Richardson *Hallandia Antiqua et Hodierna*.

Fig. 3. At the top left is the earliest depiction of the Iron Age dolmen at the Vrenninge cemetery. In the mid-eighteenth century all that remained were the side slabs, while the capstone and end slab were missing. From: Richardson, *Hallandia Antiqua et Hodierna*.

Dösar, gravfält och andra gravar

Karaktäristiskt för järnåldersdösarna är att de alltid förekommer på gravfält och då tillsammans med andra gravformer. Vanligast är att det i anslutning till dösarna finns något röse eller någon hög men också en eller flera stensättningar. Både i trakten av Skillingaryd och i Södra Unnaryd finns uppgifter att stensättningarna har en närmast kvadratisk grundform. Även om dessa är betydligt större än dösarna finns det dock ett likvärdigt formspråk som knyter samman de båda gravtyperna. Från de halländska lokalerna får man också intrycket av att röset eller stensättningen utgör själva navet i gravfältet och när väl forna tiders människor har låtit utvidga gravfältet har man haft dessa som ”officiella” riktmärken. Andra gravformer som förekommer tillsammans med dösarna är såväl domarringar som treuddar samt resta stenar. För sistnämnda kategori är definitionen ganska diffus då gränsen mellan vad som i vissa fall karaktäriseras som resta hällar och på andra platser som resta stenar är tämligen inkonsekvent. Således kan stenar med exakt samma mått klassificeras som hällar på ett gravfält och resta stenar på ett annat. Oftast finns en tendens till att hällar är ett begrepp som appliceras på gravmarkeringar där dösarna är frekventa men när de inte finns representerade på gravfältet tenderar begreppet resta stenar att, mer eller mindre, helt ta överhand.

Sammansättningen på gravfälten visar att det huvudsakligen är små eller medelstora gårdsgravfält som använts under en längre tid. De få fynd som finns tillgängliga för dateringen tillbaka till senare delen av äldre järnålder vilket också stämmer väl överens med treuddarna, domarringarna och de resta stenarnas generella datering i Halland. Vad som däremot helt lyser med sin frånvaro är de karaktäristiska små gravhögar som blir ett vanligt inslag på de yngre järnåldersgravfälten i trakterna kring Bolmen och utmed Lagans dalgång. Tolkningen gör således gällande att gravfälten mycket väl kan ha en varaktighet som sträcker sig över flera hundra år men att dösen explicit passerar revy förhållandevis snabbt i den bebyggelseexpansion som sker i de inre delarna av Halland under romersk järnålder och folkvandringstid (Carlie, 1999).

Fynd i dösarna

Arkeologiska undersökningar av järnåldersdösar är en tämligen ovanlig företeelse. Den enda undersökning som skett under senare tid genomfördes i början av 1990-talet i Byarum, några mil söder om Jönköping. Inom ett större gravfält påträffades man bland annat fyra intakta järnåldersdösar. Undersökningen är fortfarande inte avrapporterad men utifrån en preliminär redogörelse står det klart att gravgåvorna huvudsakligen var placerade utanför själva dösen men innanför kantkedjan. Fynd

den bestod till stora delar av brända ben och keramikskärvor men i en av gravarna, nedgrävd 1,5 meter norr om dösen, låg en nyckel och ett skrinbeslag, båda av järn (Nordman, 1997:127). År 1935 undersökte Claes Claesson den första dösen i området då han mer eller mindre lät gräva ut ett helt gravfält i grannsocknen. Beskrivningarna från tillväxten hos ATA är något diffus men det tycks som att även här fanns själva gravgömmen utanför dösen men innanför en flack stencirkel. Fynden som låg i en 3 decimeter rund och 1 decimeter djup brandgrop bestod av en järnkniv samt brända ben. Insprängt mellan dösens kanthällar låg ytterligare brända ben men också små oorerade keramikskärvor. Även i det omdiskuterade Vrenningegravfältet gjordes smärre arkeologiska insatser då Hallands största järnåldersdös fick en ”ansiktslyftning”. Innan man satte tillbaka de försvunna stenarna undersöktes innanmätet i graven, dock utan att man påträffade några fynd. Kring sekelskiftet 1900 inkom till SHM ett fynd från Fröböke, någon mil öster om Halmstad. Fyndet som bestod av en grön glaspärla skall enligt uppgift ha gjorts i en av de sex dösar som funnits på platsen. Vilken av dessa framgår emellertid inte av uppgifterna.

Slutligen återstår T.J. Arnes undersökningar vid Nöttja där sammanlagt tre dösar blev föremål för en mer vetenskaplig granskning. Av de tre dösar han undersökte var en helt fyndtom medan en annan innehöll ett par små brända benfragment. Den tredje dösen, nummer två i Arnes beskrivning, innehöll desto fler fynd. Stratigrafiskt kunde han samla in fynd ner till djup av 50 centimeter i anläggningen. Strax under markytan påträffades ett vinklat bronsbleck på vars ena kant det fanns ett fastnitat bronsband. Kvar i blecket fanns en liten och smäcker nit som var den enda kvarvarande i de sammanlagt fyra nithål som blecket var perforerat med. Något längre ner låg en samling av 130 kvartsstycken blandade med brända ben. Ytterligare djupare ned i gravkammaren, på ett djup av cirka 50 centimeter och under ett skikt av större stenar, låg ett träkolslager blandat med brända ben. Här låg också några bronsfragment, ett järnstycke, ett bältesbeslag av järn samt delar av en benkam (Arne 1919: 130f). Beskrivningen av bronsbeslagen kan tolkas som att de utgör dekorationsdetaljer på en träbehållare likt den som man fann vid undersökningen i Byarum.

Beskrivningen av var fynden har påträffats visar att de förekommer såväl inuti dösen som i separata anläggningar strax utanför själva gravkammaren. I förlängningen kan detta vara förklaringen till att två av dösarerna vid Nöttja var i det närmaste fyndtomma, dvs. själva gravgömmen var nedgrävd utanför dösen dit Arne aldrig förlade några arkeologiska insatser. Vad som också framkommer av beskrivningen är att det tycks existerat dubbla gravsättningar i dös nummer två där ett lager med stenar fått bilda gräns mellan den övre och nedre graven.

Nya arkeologiska rön

Trots denna sammanställning eller kanske skall man säga tack vare denna sammanställning, står det klart att våra kunskaper kring begreppet järnåldersdös är tämligen begränsat. Gravtypen tycks utifrån de faktiska iakttagelserna i fält och vad som finns beskrivit i antikvariska register skilja sig betänkligt åt på flera punkter. Mest påtagligt är det faktum att man kanske lite slentrianmässigt valt att tolka åtskilliga av de resta hällar som finns på gravfälten i östra Halland och västra Småland som varande något de egentligen inte är, nämligen rester efter en mer komplex konstruktion snarare än en solitär gravmarkering för en enskild person. Visserligen finns det mer eller mindre intakta dösar men samtidigt består majoriteten av dem endast av ett par stenar som placerats strax intill varandra, kanske utan ett reellt samband. Vid mina besök på de halländska gravfälten får man snarare intrycket av ett mer differentierat gravskick där komplexiteten är mer omfattande än det allmänt vedertagna. För att råda bot på alla de begrepp som cirkulerar kring denna unika gravform är det i första hand två fundamentala åtgärder som behövs aktualiseras. De enskilda lokalerna måste karteras utifrån en likartad mall för att på så sätt kunna få möjligheter att jämföra dem med varandra. Som läget är idag finns det en uppsjö av resta hällar som står som solitärer eller parvis ställda. Dels förekommer de i parallella formationer och dels ställda i nittio graders vinkel. Likaledes förekommer ett stort antal liggande hällar och frågan är här om de någonsin haft en upprätt ställning eller om de representerar takhällar till dösar likt de man konstaterat vid Byarum i Småland, dvs. graven har mer eller mindre varit försänkt i marken.

Som ett led i denna diskussion framstår otvetydigt rena arkeologiska insatser som det viktigaste instrumentet för att säkerställa och särskilja funktionen av dessa enskilda monument. Under hösten 2005 beviljades jag medel av Länsstyrelsen i Halland för att dokumentera de faktiska omständigheterna kring resta hällar och järnåldersdösar. Undersökningen förlades till länets största gravfält, Bedjarör i Södra Unnaryd socken där det som tidigare berättats, förekommer en myckenhet av såväl järnåldersdösar som solitära hällar. De arkeologiska insatserna riktades dels mot konstruktioner med parvis, parallellt, stående hällar och dels mot solitära hällar. Genom en torva av humuslagret i anslutning till hällar skulle fundamenten eller nedgrävningar efter ytterligare hällar ge sig till känna i underliggande jordlager.

Resultaten visar att båda grupperingarna av parvis ställda hällar har i ett tidigare skede haft ytterligare en häll knuten till sig. I båda fallen var det också fråga om en nordlig gavelhäll som blivit borttagen. Den ena hällen var ordentligt nedgrävd i marken medan den andra hade vilat på väl lagd stenpackning. Runt fundamenten

till de borttagna hållarna fanns även ett rikt inslag av kvarts som, framför allt i anslutning till stenpackningen, låg jämnt utspritt (fig. 4).

Tre mindre schakt koncentrerades till solitära hållar. Genom att öppna upp ytor kring dessa var syftet även här att söka spår efter ytterligare hållar som kunde påvisa en större komplexitet i lämningen. Så blev nu inte fallet utan de solitära hållar som undersöktes har alltid utgjort enskilda gravmarkeringar. Även här fanns inslag av kvarts i direkt anslutning till en av hållarna vilket visar att man inte gjort någon åtskillnad i gravritualerna. Även från andra håll i trakten kring sjön Bolmen finns uppgifter om kvartsens stora betydelse i samband med forntida gravsättningar. Vid Tiraholm har man mer eller mindre täckt stensättningarnas yttre hölje med kvarts där det vita höljet kunnat ses från långt håll (Carlie, 2000).

Trots de små ingrepp som gjorde vid undersökningen ger resultaten tydliga belegg för ett mer differentierat gravskick där järnåldersdösen endast är en av flera gravmarkeringar ovan mark. Kanske är det så att de solitära hållarna är den gravmarkering som utgör majoriteten medan dösarna liksom de enstaka domarringarna har fått stå i fokus men trots allt är i minoritet inom gravfältet.

Fig. 4. Den borttagna gavelhällen har ursprungligen varit ställd på en väl lagd stenpackning. Insprängt mellan stenarna fanns ett stort antal kvartsbitar. Foto L. Carlie

Fig. 4. The removed end slab was originally placed on well-laid stone packing. Inserted between the stones were a large number of quartz pieces. Photo L. Carlie

Järnåldersdösen – en önskad gravkonstruktion?

På flera platser inom gravfältet ligger även ett antal hållar som är betydligt större till omfång. De gängse måtten för järnåldersdösarnas hållar är en längd på cirka 60-70 centimeter och att de reser sig en halv meter över markytan. Flera av de liggande hållarna omfattar en yta av mer än en kvadratmeter och är således vida större än dösarnas övriga hållar. Spridningen av dessa stora hållar är intressant då de huvudsakligen ligger i direkt anslutning till dösarna och då omedelbart söder om dem. Storleken för närmast tankarna till den håll som fattas på dösarna, nämligen tak-

hällen. Omfånget gör att de mer än väl har täckt själva kammaren men även sträckt sig någon decimeter utanför sido- och gavelhällarna. Accepterar man denna tanke får man i samtliga fall intrycket av att de inte hamnat där av en slump utan det finns en medveten handling bakom. Det är som om någon eller några personer ställt sig bakom dösarna och helt enkelt vält takhällarna över ända så att de kom att ligga framför den ursprungliga öppningen till dösen. Då vissa av hållarna ligger väl försänkta i marken tyder mycket på att det gått en lång tid sedan dösarna förstördes. Skriftliga källorna samt äldre teckningar visar att skadegörelsen redan var skedd under 1700-talet (se till exempel Richardson, 1987). Kanske är det så att tidpunkten skall föras tillbaka till förhistorisk tid och dåtidens människors syn på gravfältet.

Vad som står klart är att de traditionella gravtyperna såsom stensättningar, domarringar samt solitära hållar fortfarande finns kvar inom hela gravfältet. Visserligen finns även bland dessa gravtyper återkan då delar av stenmaterialet plockats men den enda typ som mer eller mindre spolierats är dösarna.

Sistnämnda gravform förekommer ju enbart i området kring Bolmen och utmed Lagans dalgång likväl som att den har en tämligen begränsad livslängd där datering framför allt placerar dösarna i perioden yngre romersk järnålder. Innan dess men också senare råder en likartad syn på hur gravvården skall markeras ovan mark vilket för tankarna vidare till att dösarna mycket väl kan representera en gravmarkering, knuten till en eller flera släkter i området. Det faktum att de är belägna i små enklaver talar mycket för ett formspråk som endast har varit vigda för vissa individer eller grupper medan man i övrigt hållit kvar vid de traditionella gravformerna.

Karaktäristiskt för skademönstret är ju att takhällen är försvunnen men också en av de stående hållarna. Många gånger är det gavelhällen som lyser med sin frånvaro så att det enda som finns kvar av dösen är två parallella hållar. Förfarandet visar på en transformering från ett inneslutet rum till det öppna. Markeringen av den slutliga viloplatsen finns alltså kvar men formen har ändrats och till yttermera visso anpassats till övriga resta hållarna på gravfältet. Frågan är då varför? Ligger det en medveten handling bakom eller är det bara rena tillfälligheter? Vid åtskilliga tillfällen lyfts gravfält med resta stenar eller hållar fram som ett resursområde där man hämtat lämpliga stenar för hus- och brobyggnationer (Carlie, 1993). Framför allt vid brobyggen har man eftersträvat större, flata hållar som lätt kunnat passas samman till en hållbar konstruktion. Tankarna går då direkt till dösarnas takhällar som de optimala byggstenarna, stora och flata. Det enda som krävs är att vända dem på en vagn och transportera dem till den tänkta arbetsplatsen. Men vid Bedjarör

Fig. 5. Framför de kantställda sidohällarna ligger fortfarande takhällarna kvar. Foto: L. Carlie

Fig. 5. The capstones are still lying in front of the upright side slabs. Photo: L. Carlie

ligger de fortfarande kvar i anslutning till dösarna vilket snarare talar för en medveten handling där man inte eftersträvat byggmaterial utan syftet har varit att förstöra eller åtminstone förändra dösarnas skepnad (fig. 5). Mary Helms tar upp frågor kring samhällsorganisation i begrepp som "oss" och "andra" där en acceptans för olikheter grundas på befolkningens egen tolkning av samhällets hierarki. Så länge den sociala ordningen upprätthålls sker inga större förändringar men när väl de ursprungliga tankarna tynar bort sker också en uppluckring av vedertagna begrepp eller värderingar (A.a. 1998). Med tiden blir inte längre de människor som vilar i dösarna en del av "oss" utan kommer snarare att ses som representanter för de "andra", något okänt men också främmande. Tiden har med andra ord runnit iväg och innebörden i dösarnas formspråk vänds istället mot dem. Samtidigt bör likväl vetenskapen om dösarnas funktion funnits kvar och dåtidens människor har varit fullt medvetna om vad de representerar, de står ju trots allt bland ett stort antal andra gravar. Att helt eliminera de yttre attributen har således aldrig varit tanken utan mer att anpassa dem efter vedertagna konventioner. Förfarandet kan jämföras med vad Fahlander benämner "Structurating positivities" vars innebörd syftar till de ständigt pågående processer som successivt förändrar människans agerande och syn på samhället. Handlingarna följer ett regelbundet mönster som bortser från sociala gränser. Likaledes är gränserna väl fördolda för människorna utan man antingen förkastar eller anammar ett skeende eller förfarande (Fahlander, 2003).

De få dateringar som gjorts av dösarna placerar dem i sen romersk järnålder, dvs. i en period då det sker en gradvis förändring i synen på gravarna och deras funktion. Under äldre järnålder har den sociala tillhörigheten framför allt tagit sig uttryck genom detaljer i gravarnas yttre konstruktion medan man under järnålderns senare fas är mer benägen att framhäva den sociala ställningen genom inre markeringar. Större vikt sätts nu på gravgåvor och inre konstruktioner (Bennett, 1987) och det är kanske utifrån detta synsätt vi skall se omdaning av dösarna vid Bedjarör.

Litteratur

- Allvin, J. 1937. *Beskrifning öfver Wästbo Härad i Jönköpings län.*
- Almgren, O. 1923. *Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden.*
- Arne, T. J. 1919. Stendösar från järnåldern. *Fornvännen*, 1919.
- Bennett, A. 1987. *Graven – Religiös och social symbol. Strukturer i folkvandringstidens gravskick i Mälardalen.* Theses and papers in north-european archaeology 18.
- Burström, M. 1991. *Arkeologisk samhällsavsgränsning. En studie av vikingatida samhällsterritorier i Smålands inland.* Stockholm Studies in Archaeology 9.
- Carlie, A. 2000. "Sacred White Stones": On Traditions of Building White Stones into Graves. *Lund Archaeological Review* 1999. Volym 5.
- Carlie, L. 1993. Vätterydsgravfältet – ett antikvariskt rättsfall från tiden kring sekelskiftet. *Ale* 3/1993.
- Carlie, L. 1999. *Bebyggelsens mångfald. En studie av södra Hallands järnåldersgårdar baserad på arkeologiska och historiska källor.* Acta Archaeologica Lundensia Series In 8°, No. 29.
- Fahlander, F. 2003. *The materiality of serial practice: a microarchaeology of burial.* GOTARC Series B. Archaeological Theses No 23.
- Helms, M. 1998. *Access to Origins. Affines, Ancenstors and Aristocrats.*
- Hofberg, H. 1876. *Hallands fornlämningar och minnesmärken.* Med understöd av Kungl. Vit. Hist. Och Ant. Academin. Del 1. Hök och Tönnersjö 1876. ATA.
- Montelius, O. 1885-87. Den förhistoriska fornforskningen i Sverige under åren 1882-1884. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift.* Sjette bandet.
- Nordman, A-M. 1997. Ett järnåldersgravfält i Byarum. I: Nordström, M och Varenius, L. (Red.) *Det nära förflutna : om arkeologi i Jönköpings län.* Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och Stiftelsen Jönköpings läns museum.
- Richardson, J. 1987. *Hallandia Antiqua & Hodierna*, 1752. Faksimilutgåva.

Jenny Nord Landscape as Heritage; The Bjäre peninsula
Tore Artelius Mannen som hade fel men gjorde rätt
Magnus Svensson Neolitikum i Halland – en forskningsöversikt
Magnus Svensson Neolitiskt gravskick med exempel från Halland
Per Wranning Lugnarohögen – en grav med dubbel historia
Christina Toreld Vem ligger begravd i stensättningen vid Nyarpssjön?
Lennart Carlie Järnåldersdösar i Finnveden

Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad
035-19 26 00 kansli@kulturmiljohalland.se